

Верховний
Суд

Особливості розгляду та вирішення спорів, що виникають із забезпечення виконання кредитних зобов'язань

Юрій Чумак

суддя-спікер Касаційного господарського суду у складі
Верховного Суду, кандидат юридичних наук

09 жовтня 2023 року

Національна школа суддів України
підготовка суддів та помічників суддів місцевих
господарських судів

Загальні питання

Постанова ВП ВС від 12.05.2020 у справі № 921/730/13-г/З

Велика Палата Верховного Суду **відступила** від правового висновку Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду щодо преюдиційності рішення суду про стягнення заборгованості, *визначивши*, що рішення суду, яким вирішено спір між кредитором та боржником та/або поручителем щодо стягнення заборгованості, яким визначено розмір такої заборгованості, не має преюдиційного характеру для заставодавця (іпотекодавця, майнового поручителя) за основним кредитним зобов'язанням і за загальним правилом не може бути оскаржено в апеляційному порядку ним, як особою, яка не брала участі у справі, в якій вирішувалося питання про стягнення кредитної заборгованості з позичальника, у разі її не залучення до участі у справі.

Постанова ВП ВС від 23.11.2022 у справі № 345/1537/21

Велика Палата Верховного Суду звертала увагу, що з 15 грудня 2017 року - дати набрання чинності Законом України від 03 жовтня 2017 року № 2147-VIII «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» спір щодо правочину, укладеного на забезпечення виконання основного зобов'язання, належить до юрисдикції господарського суду, якщо таке основне зобов'язання є господарським і спір щодо нього підлягає розгляду за правилами господарського судочинства (постанова Великої Палати Верховного Суду від 31 жовтня 2018 року у справі №753/12916/15-ц).

Разом з тим пункт 1 частини першої статті 20 ГПК України виключив з-під юрисдикції господарського суду спори щодо правочинів, укладених на забезпечення основного зобов'язання, яке не є господарським та сторонами якого не є виключно юридичні особи та (або) фізичні особи - підприємці. Аналогічні висновки містяться в постанові Великої Палати Верховного Суду від 13 березня 2019 року у справі № 906/277/18.

Заміна однієї із сторін забезпечувального зобов'язання не впливає на визначення юрисдикції вказаного спору, який підлягає розгляду в тому із судочинстві, що і спір за основним зобов'язанням, який був розглянутий господарським судом.

Тому спір підлягає розгляду в порядку господарського судочинства.

Постанова ВП ВС від 16.03.2021 у справі № 906/1174/18

Велика Палата Верховного Суду *конкретизувала* власний правовий висновок щодо порядку відступлення права вимоги за кредитним і забезпечувальним договорами, *визначивши*, що відступлення права вимоги за кредитним і забезпечувальним договорами є можливим не тільки на користь фінансових установ за обставин, коли попередній кредитор (банк) був позбавлений банківської ліцензії та перебував у процедурі ліквідації.

Іпотека

Постанова ВП ВС від 18.04.2018 у справі № 760/14438/15-ц

Передача іпотекодержателю права власності на предмет іпотеки відповідно до статей 36, 37 Закону України «Про іпотеку» є способом позасудового врегулювання, який здійснюється за згодою сторін без звернення до суду.

Застереження в договорі про задоволення вимог іпотекодержателя шляхом визнання права власності на предмет іпотеки - це виключно позасудовий спосіб урегулювання спору, який сторони встановлюють самостійно у договорі.

З урахуванням вимог статей 328, 335, 392 ЦК України у контексті статей 36, 37 Закону України «Про іпотеку» суди не наділені повноваженнями звертати стягнення на предмет іпотеки шляхом визнання право власності на нього за іпотекодержателем.

Постанова ВП ВС від 19.05.2020 у справі № 361/7543/17

Велика Палата Верховного Суду *підтримала* правовий висновок Верховного Суду України щодо правової природи одночасного задоволення вимог про стягнення боргу за основним зобов'язанням зі зверненням стягнення на предмет іпотеки, *визначивши*, що звернення стягнення на предмет іпотеки не призводить до заміни основного зобов'язання на забезпечувальне, тому задоволення вимог за дійсним основним зобов'язанням одночасно зі зверненням стягнення на предмет іпотеки не зумовлює подвійного стягнення за основним зобов'язанням

У резолютивній частині судового рішення про стягнення заборгованості за основним зобов'язанням та звернення стягнення на предмет іпотеки слід вказувати, що звернення стягнення на предмет іпотеки відбувається в рахунок стягнення заборгованості за основним договором, а отже, таке звернення стягнення не є додатковим стягненням, яке могло б розумітися як подвійне.

Постанова ВП ВС від 29.09.2020 у справі № 757/13243/17

Невиконання вимог статті 38 Закону України «Про іпотеку» щодо повідомлення іпотекодавця про конкретний спосіб задоволення вимог іпотекодержателя шляхом укладення договору купівлі-продажу предмета іпотеки з будь-якою особою-покупцем не має наслідком настання нікчемності такого правочину та не є підставою для визнання такого договору недійсним (за умови дотримання інших вимог закону щодо такого виду правочину) у разі дотримання іпотекодержателем вимог статті 35 Закону України «Про іпотеку» щодо належного надсилання іпотекодавцю та боржнику, якщо він є відмінним від іпотекодавця, вимоги про усунення порушення основного зобов'язання, однак може бути підставою для відшкодування іпотекодавцю завданих збитків.

Постанова ВП ВС від 25.05.2021 у справі № 923/971/19

Велика Палата Верховного Суду *підтримала* правовий висновок Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду **щодо конкуренції норм статті 49 Закону України «Про іпотеку» та статті 61 Закону України «Про виконавче провадження»**, *визначивши*, що іпотекодержатель, як єдиний стягувач у виконавчому провадженні з виконання судового рішення про стягнення на його користь грошових коштів, на підставі частини першої статті 49 Закону України «Про іпотеку» має право залишити за собою предмет іпотеки за початковою ціною шляхом заліку своїх забезпечених вимог у рахунок ціни майна, щодо якого звертається стягнення, за результатами кожних торгів, які оголошено такими, що не відбулися (перших, других, третіх)

Постанова ВП ВС від 08.06.2021 у справі № 346/1305/19

У разі набуття новим кредитором прав іпотекодержателя від банку чи іншої фінансової установи, обтяження предмета іпотеки, зареєстровані після державної реєстрації іпотеки за банком або іншою фінансовою установою (первинний кредитор), не є перешкодою для звернення стягнення на відповідний предмет іпотеки новим кредитором у порядку, встановленому статтею 37 Закону України «Про іпотеку».

Постанова ВП ВС від 15.06.2021 у справі № 922/2416/17

Велика Палата Верховного Суду **відступила** шляхом конкретизації від правового висновку Верховного Суду та Верховного Суду України щодо наслідків скасування судового рішення, на підставі якого з Державного реєстру іпотек виключено запис про обтяження, *визначивши*, що виключення відомостей про право іпотеки з відповідного Державного реєстру, зокрема, на підставі судового рішення не впливає на чинність іпотеки.

Тому скасування такого судового рішення, що мало наслідком внесення до Державного реєстру іпотек запису про припинення іпотеки, не відновлює дію останньої, оскільки іпотека зберігає чинність незалежно від відсутності певний час відомостей про неї у відповідному державному реєстрі.

Запис про іпотеку не може бути відновлений з моменту вчинення первинного запису, а вчиняється державним реєстратором повторно за наявності для цього підстав, передбачених законом, зокрема договору іпотеки, а також судового рішення про визнання права іпотекодержателя.

Належним способом захисту іпотекодержателя, відомості про право іпотеки якого було виключено з Державного реєстру іпотек і який вважає, що іпотека є і залишилася чинною, є вимога про визнання права іпотекодержателя щодо іпотечного майна.

При вирішенні такого спору суд має враховувати наявність / відсутність обставин, які можуть свідчити про недобросовісність набувача майна, придбаного за відсутності в державному реєстрі відомостей про обтяження.

Постанова ВП ВС від 18.01.2022 у справі № 910/17048/17

Системний аналіз статей Закону України «Про іпотеку» (в редакції, чинній до внесення змін Законом України від 3 липня 2018 року № 2478-VIII) та ЦК України дає підстави для висновку, що їх обмежене тлумачення у вигляді припинення основного зобов'язання внаслідок реалізації прав на один із способів забезпечення виконання зобов'язання за наявності інших забезпечень та, при цьому, неповному задоволенні вимог кредитора є несумісним із призначенням інституту забезпечення виконання зобов'язань, його правовою природою і сутністю та суперечить принципам розумності, пропорційності й рівності сторін.

Буквальне застосування положень частини четвертої статті 36 Закону України «Про іпотеку» (в редакції, чинній до внесення змін Законом України від 3 липня 2018 року № 2478-VIII) щодо недійсності наступних вимог кредитора можливе виключно в тих випадках, коли належне та повне виконання основного зобов'язання було забезпечене лише одним способом забезпечення і вказаний спосіб було реалізовано в повному обсязі в позасудовому порядку.

Частина четверта статті 36 Закону України «Про іпотеку» (в редакції, чинній до внесення змін Законом України від 3 липня 2018 року № 2478-VIII) передбачає недійсність наступних вимог кредитора, заявлених не до основного боржника, а щодо виконання боржником основного зобов'язання, що в цьому контексті слід розуміти як недійсність вимог, заявлених до всіх сторін як основного договору, так і забезпечувальних зобов'язань, закріплених в акцесорних договорах. У разі забезпечення виконання основного зобов'язання двома і більше предметами застави основне зобов'язання не припиняється після звернення стягнення на всі предмети застави або на будь-який з них на вибір заставодержателя, якщо це не потягло повного задоволення його вимог та не закінчився строк на реалізацію права звернення стягнення на інші забезпечувальні зобов'язання.

Постанова ВП ВС від 08.02.2022 у справі № 761/13017/16-ц

ВП ВС *відступила* від правового висновку КГС ВС щодо процесуального правонаступництва нового кредитора за договором іпотеки у спорі про визнання недійсним укладеного первісним кредитором договору про розірвання того ж договору іпотеки, *визначивши*, що якщо до моменту відступлення права вимоги за договором іпотеки новому кредитору сторони цей договір розірвали, а потім виник спір щодо дійсності правочину про таке розірвання, то факт укладення оспорюваного договору про розірвання договору іпотеки до моменту відступлення права вимоги за цим договором іпотеки не є перешкодою для процесуального правонаступництва кредитора.

Постанова ВП ВС від 22.02.2022 у справі № 761/36873/18

ВП ВС *підтримала* правовий висновок КЦС ВС щодо застосування частини четвертої статті 36 Закону України «Про іпотеку» (у редакції, чинній до введення в дію Закону №2478-VIII), *визначивши*, що після завершення позасудового врегулювання спору та звернення стягнення на майно, передане в іпотеку, будь-які наступні вимоги іпотекодержателя щодо виконання боржником основного зобов'язання є недійсними й підстав для звернення стягнення на інше майно, що перебуває в іпотеці, або стягнення коштів із боржника немає.

Частина четверта статті 36 Закону України «Про іпотеку» (у редакції, чинній до введення в дію Закону № 2478-VIII) вказує на недійсність будь-яких наступних вимог іпотекодержателя щодо виконання саме боржником основного зобов'язання після завершення позасудового врегулювання шляхом звернення стягнення на іпотечне майно, передане в іпотеку саме боржником, за відсутності інших забезпечувальних договорів.

Постанова ВП ВС від 13.07.2022 у справі № 199/8324/19

Державна реєстрація права власності за іпотекодержателем не свідчить про суперечність зареєстрованому обтяженню – арешту майна на користь самого іпотекодержателя та не є порушенням пункту 6 частини першої статті 24 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» у сукупності з пунктом 5 цієї ж частини (у правовідносинах, що виникли до 4 лютого 2019 року).

Позов про витребування нерухомого майна є належним способом захисту прав іпотекодавця, який вважає, що його право порушене державною реєстрацією права власності на предмет іпотеки за іпотекодержателем на підставі договору про задоволення вимог іпотекодержателя (відповідного застереження про задоволення вимог іпотекодержателя). Вимоги про скасування рішень, записів про державну реєстрацію права власності іпотекодержателя на таке майно не є необхідними для відновлення його права.

Постанова ВП ВС від 15.09.2022 у справі № 910/12525/20

Право іпотеки є акцесорним видом забезпечення виконання зобов'язання, а тому поділяє долю права вимоги, яку вона забезпечує.

Тому в разі неможливості задоволення вимоги (зокрема, у зв'язку з відмовою судом у стягненні суми боргу) є неможливим і звернення стягнення на предмет іпотеки.

Постанова ВП ВС від 15.09.2022 у справі № 910/12525/20

Вчинення державної реєстрації права власності на майно позивача шляхом набуття права власності на предмет іпотеки (стаття 37 Закону «Про іпотеку») або шляхом продажу предмета іпотеки будь-якій особі-покупцеві (стаття 38 Закону «Про іпотеку») можливе лише за заявою іпотекодержателя, тобто особи, за якою зареєстроване право іпотеки на це майно.

При цьому в разі якщо в Державному реєстрі зареєстроване припинення права іпотеки, то повторна реєстрація права іпотеки на підставі договору іпотеки без згоди власника майна є протиправною. За загальним правилом частини першої статті 317 ЦК України права володіння, користування та розпоряджання майном належать саме власнику. Укладаючи договір іпотеки, власник фактично надає згоду і на державну реєстрацію права іпотеки на підставі договору іпотеки, але така згода стосується саме первісної реєстрації, а не наступної реєстрації після реєстрації припинення іпотеки.

Отже, за відсутності згоди власника майна на повторну державну реєстрацію права іпотеки її можна здійснити тільки на підставі судового рішення.

У разі якщо на момент подання заяви про державну реєстрацію права іпотеки згідно з відомостями Державного реєстру право власності на предмет іпотеки зареєстроване за іншою особою, ніж та, яка є стороною договору іпотеки як іпотекодавець, то така обставина є підставою для відмови в державній реєстрації в силу положень пункту 7 частини першої статті 24 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», оскільки заяву про державну реєстрацію обтяжень щодо попереднього правонабувача подано після державної реєстрації права власності на таке майно за новим правонабувачем.

Постанова ВП ВС від 15.09.2022 у справі № 910/12525/20

Якщо в Державному реєстрі є відомості про первинну державну реєстрацію права іпотеки на підставі відповідного договору та про припинення такого права, то повторна державна реєстрація права іпотеки на підставі такого договору суперечить зазначеним відомостям. Така суперечність наявна і тоді, коли кредитор (іпотекодержатель) уклав договір про відступлення права вимоги та прав за іпотечним договором.

Отже, державний реєстратор за таких умов повинен відмовити у повторній державній реєстрації права іпотеки.

З викладеного слідує, що державний реєстратор (у тому числі нотаріус) не може вчинити дії щодо повторної державної реєстрації права іпотеки без згоди власника предмета іпотеки.

Наведені висновки застосовуються незалежно від того, дійсним чи недійсним є відповідний договір, та чи визнаний він судом недійсним. З огляду на викладене задоволення вимоги позивача про визнання спірного договору недійсним не призведе до захисту його права власності. Таке право є належно захищеним згідно з ЦК України, а вимога-повідомлення ТОВ «Фінансова компанія «Інвестохіллс Веста» про усунення порушення зобов'язань щодо сплати у 30-денний строк з дня отримання цієї вимоги заборгованості за кредитним договором від 30.12.2013 № 779, у забезпечення якого укладені іпотечні договори від 28.08.2014 № 2286 та від 18.11.2014 № 3181, як і невиконання цієї вимоги, не може зумовлювати для позивача та його права власності негативних юридичних наслідків.

Постанова ВП ВС від 14.06.2023 у справі № 755/13805/16-ц

ВП ВС *відступила* від правового висновку КЦС ВС щодо застосування позовної давності до основної і додаткової вимог у зобов'язанні, *ВИЗНАЧИВШИ*, що переривання позовної давності за вимогою про стягнення боргу за основним зобов'язанням не перериває перебігу позовної давності за вимогою про звернення стягнення на предмет іпотеки й навпаки.

Порука

Постанова ВП ВС від 26.05.2020 у справі № 910/13109/18

Велика Палата Верховного Суду **відступила** від висновку Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду щодо підстав припинення поруки, *визначивши*, що збільшення розміру кредиту без погодження з поручителем, навіть за наявності у договорі поруки умови про те, що поручитель при укладанні цього договору дає свою згоду на збільшення основного зобов'язання, є підставою для припинення поруки на підставі частини першої стаття 559 ЦК України.

Постанова ВП ВС від 26.01.2021 у справі № 522/1528/15-ц

Велика Палата Верховного Суду **відступила** від власного правового висновку, згідно з яким наявність рішення суду про стягнення кредитної заборгованості саме по собі свідчить про закінчення строку дії договору, *визначивши*, що саме по собі набрання законної сили рішенням суду про стягнення з боржника або поручителя заборгованості за кредитним договором не змінює та не припиняє ані кредитного договору, ані відповідного договору поруки, доки не виникне договірна чи законна підстава для такого припинення.

Ухвалення судом рішення в справі про стягнення з поручителя кредитної заборгованості унеможлиблює задоволення в іншій судовій справі позову про визнання поруки припиненою, якщо такий позов стосується тих самих правовідносин, тих самих прав вимоги, які вже були предметом дослідження у справі про стягнення з поручителя кредитної заборгованості.

Постанова ВП ВС від 16.11.2021 у справі № 904/2104/19

У зобов'язальних правовідносинах між резидентом України та нерезидентом України, які виникли на підставі договору поруки з вибором права іноземної держави, як щодо наслідків вчинення правочину поруки для його сторін, так і щодо строку дії поруки як забезпечувального зобов'язання, а також щодо строку позовної давності за вимогами кредитора до поручителя, підлягає застосування право іноземної держави.

Постанова ВП ВС від 22.09.2022 у справі № 462/5368/16-ц

ВП ВС *відступила* від власного правового висновку і правового висновку ВСУ щодо належного способу захисту прав та інтересів поручителя, *визначивши*, що позовна вимога про визнання договору поруки припиненим є неналежним способом захисту прав та інтересів поручителя, який стверджує про зміну основного зобов'язання без його згоди, внаслідок чого збільшився обсяг його ж відповідальності.

Для захисту інтересу від юридичної невизначеності, якщо ця невизначеність триває, суд не розглядає ініційований кредитором для захисту його прав спір із боржником і не вирішив цей спір раніше, поручитель може звернутися до суду з позовом про визнання відсутності права вимоги кредитора за договором поруки (визнання його права припиненим), зокрема про визнання поруки припиненою, і такий спосіб захисту буде належним та ефективним. У разі задоволення цього позову суд у резолютивній частині визнає відсутнім право вимоги кредитора за договором поруки, зокрема визнає поруку припиненою, а не припиняє поруку.

Якщо особа звернулася до суду з вимогою про визнання договору поруки припиненим, хоча її мета, підстави позову, надані докази вказують, що ця особа, захищаючи інтерес, спрямований на усунення юридичної невизначеності у відносинах із кредитором, прагне визнати припиненою саме поруку, а не відповідний договір, то неточне формулювання позовної вимоги згідно з принципом *jura novit curia* («суд знає закони») не перешкоджає суду за наявності для цього підстав визнати припиненою поруку.

Постанова ВП ВС від 04.07.2023 у справі № 2-1268/11

Строк, передбачений частиною четвертою статті 559 ЦК України, є преклюзивним, тобто його закінчення є підставою для припинення поруки, а отже і для відмови кредиторів в позові в разі звернення до суду. Цей строк не можна поновити, зупинити чи перервати. Суд зобов'язаний самостійно застосовувати положення про строк, передбачений вказаним приписом, на відміну від позовної давності, яку застосовує суд за заявою сторін.

Якщо поручитель поза межами строку помилково виконає вже фактично неіснуючий обов'язок, він може за своїм вибором вимагати повернення виконаного як безпідставно набутого кредитором

Застава

Постанова ВП ВС від 13.07.2022 у справі № 645/6151/15-ц

ВП ВС **відступила** від правового висновку КЦС ВС й **уточнила** правовий висновок КГС ВС щодо порядку звернення стягнення на предмет застави, *визначивши*, що суд може застосувати такий спосіб звернення стягнення, як передача рухомого майна, що є предметом забезпечувального обтяження, у власність обтяжувача в рахунок виконання забезпечуваного обтяженням зобов'язання в порядку, встановленому Законом України «Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень».

Невстановлення судами факту реєстрації в Державному реєстрі обтяжень рухомого майна відомостей про звернення стягнення на предмет обтяження, а також факту надіслання іншим обтяжувачам повідомлення про початок судового провадження у справі про звернення стягнення на предмет застави свідчить про недотримання обтяжувачем процедури звернення стягнення на заставлене майно та є підставою для відмови в задоволенні позовної вимоги про звернення стягнення на заставлене майно саме з цих МОТИВІВ.

Постанова ВП ВС від 13.07.2022 у справі № 645/6151/15-ц

З метою звернення стягнення на предмет застави обтяжувач (заставодержатель, стягувач) повинен неухильно дотримуватись порядку дій, передбаченого спеціальним для цього виду правовідносин Законом України «Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень». Процедура звернення стягнення на заставлене рухоме майно передбачає активні дії заставодателя, який повинен передати предмет обтяження, якщо той перебуває у його володінні.

У разі відсутності активних дій заставодателя (передачі предмета обтяження обтяжувачу) звернення стягнення на предмет обтяження відбувається на підставі рішення суду.

При цьому в силу положень частини першої статті 29 Закону України «Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень» набуття обтяжувачем права власності на предмет обтяження неможливе без попереднього одержання ним цього предмета у володіння.

Отже, оскільки процедура звернення стягнення на предмет обтяження пов'язана з передачею рухомого майна у володіння, то якщо такої передачі не відбулось – звернення стягнення на це майно не було здійснене.

Верховний
Суд

Дякую за увагу!